

Mauzoleum serbskich dynastów z Duklji (Zagadnienie identyfikacji klasztoru śś. Sergiusza i Bakchusa)

Większość narodowych dynastii krajów słowiańskich i nie tylko zresztą słowiańskich, z chwilą utrwalenia się chrześcijaństwa, posiadała na ogół stałe miejsca pochówków. Charakteryzując się często monumentalną oprawą architektoniczną, unaoczniały one majestat i potęgę władzy zwierzchniej, były również symbolem ciągłości dynastii, a nierzadko również kultu monarszego. Ten zwyczaj fundowania stałych nekropolii widoczny jest zarówno w tradycjach Wschodu, jak i Zachodu¹. W Czechach, poczynając już od przełomu IX i X w., powstawały kamienne budowle, które prócz funkcji religijnych, spełniały również funkcje grobowych kościołów książęcych². W kręgu południowosłowiańskim spotykamy się z nimi w Chorwacji za czasów narodowej dynastii Trpimirowiców. Mauzolea chorwackie w Solinie, w pobliżu Splitu - kościoły św. Stefana i NPMarii - które znał i widział jeszcze w drugiej połowie XIII w. Tomasz Archidiakon, poszły z czasem w zapomnienie, a w XVI-XVII w. uległy całkowitemu zniszczeniu w toku ponad stuletniego panowania tureckiego na tych

¹ Por. N. Skabalanovič, Vizantijskoe gosudarstvo i cerkov v XI veke, ot smerti Vasilija II Bolgarobojcy do vocarenija Alekseja I Komnina, Sanktpetersburg 1884, s. 427.

² M. Šolle, Burgzentren und Gräberfelder, w: Coblenz Festschrift, Dresden 1983, s. 47 i n.

obszarach³. Podobny los spotkał również mauzolea władców serbskich, panujących jeszcze przed Nemanjiciami. Zasługi i dokonania tej słynnej dynastii przyćmiły całkowicie dzieje wcześniejszych domów panujących, a reszty dokonało panowanie tureckie. Za Nemanjiciów utrwalił się zresztą zwyczaj fundowania miejsc spoczynku, tzw. zadużbin (w wolnym tłumaczeniu: za zbawienie duszy), przez każdego panującego z osobna. W średniowiecznej Serbii był on zakorzeniony do tego stopnia, że car Stefan Duszan, wznosząc swą zadużbinę - klasztor św. Archanioła pod Prizrenem, powoływał się na obyczaj przodków⁴.

U funkcjonowaniu podobnych stałych miejsc pochówku panujących w serbskiej Duklji, na długo przed Nemanjiciami, informuje Latopis popa Dukljanina, pierwszy w kręgu południowosłowiańskim utwór typu "gesta", którego powstanie zwykło się łączyć z połową XII w. W odniesieniu do czasów legendarnych funkcje te miał spełniać - zgodnie z przekazem - kościół katedralny pod wezwaniem NPMarii w Doclei, później przejściowo: kościół św. Piotra Apostoła w Rasie oraz kościół NPMarii w tzw. Krajnie, na południowym brzegu Jeziora

³ Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, cap. 16, ed. F. Rački, Zagrabiae 1897, s. 55. Problem lokalizacji tych budowli pozostaje sprawą otwartą, zob. Lj. Karaman, Grobnice hrvatskih kraljeva, w: tegoż, Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima, Zagreb 1930, s. 217 i n. Być może były to dwie sąsiadujące z sobą budowle odkryte w ramionach rzeki Jadera, por. S. Gunjača, Traganje za vladarskim mauzolejom i nalaz natpisa kraljice Jelene, Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za god. 1976, knj. 88, Zagreb 1979, s. 180-189, na co już wcześniej zwracał uwagę L. Katić, Zaduzbine hrvatske kraljice Jelene na Otoku u Solinu, Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, 306, 1955.

⁴ Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka, ed. S. Novaković, Beograd 1912, s. 412.

Skadarskiego⁵. Opisując zaś dalej dzieje władców, utworzonego w latach trzydziestych XI w. przez Serbów przymorskich, państwa dukljańskiego (późniejsza Zeta), anonimowy autor Latopisu wymienił jako miejsce ich spoczynku "monasterium sanctorum martyrum Sergii et Bachi". Listę pochowanych w nim serbskich panujących otwierają dwaj najwybitniejsi przedstawiciele dynastii: Michał I (zm. 1081 r.) i jego syn Konstantyn Bodin (zm. po r. 1096)⁶, za których państwo dukljańskie osiągnęło największe znaczenie. Kolejnymi władcami, pochowanymi w klasztorze śś. Sergiusza i Bakchusa, mieli być - bliżej skądinąd nie znani - ich następcy: Włodzimierz (IV - według kolejności występowania imion w Latopisie) oraz Gradichna III, będący zarazem ostatnim panującym dukljańskim, którego śmierć zdołał jeszcze odnotować autor źródła⁷. W tym samym klasztorze miał wreszcie spędzić ostatnie lata swego życia, a więc zapewne i tam też zostać pochowanym, pozbawiony tronu w początkach XII w., Dobrosław II⁸.

Cytowane źródło, poza wezwaniem, nie zawiera żadnych innych informacji, pozwalających bliżej zlokalizować ów klasztor-mauzoleum. W historiografii od dawna jednak utrzymało się przekonanie, że chodziło o znany skądinąd dobrze w średniowieczu klasztor benedyktyński śś. Sergiusza i Bakchusa na lewym brzegu Bojany w miejscowości Shirgji të Bunës (tj. dosłownie Sergiusz nad Bojaną), leżącej na południe od Skadaru w dzisiejszej Albanii⁹.

⁵ Letopis popa Dukljanina, cap. 8, ed. F. Šišić, Beograd-Zagreb 1928, s. 308 i n., a ponadto: cap. 30 (s. 327), 35 (s. 331), 36 (s. 340).

⁶ Op. cit., cap. 40 (s. 358), 42 (364).

⁷ Op. cit., cap. 44 (s. 367), 46 (374).

⁸ Op. cit., cap. 44 (s. 367).

⁹ Por. W. Swoboda, Srđ i Vakh, w: Słownik starożytno-

Zachowane częściowo do dziś ruiny budowli, choć stopniowo niszczone przez wody Bojany, stanowiły wielokrotnie obiekt zainteresowań historyków i historyków sztuki. Założenia pozwalają przypuszczać, że budowla miała pierwotnie formę trójnawowej bazyliki o cechach już jednak częściowo gotyckich. Inskrypcje sugerują, że należała ona do fundacji z lat 1290-1318 królowej serbskiej Heleny i jej synów Urosza i Stefana. Napisy zawierają jednak sprzeczne fakty. Jeden bowiem z nich mówi, że Helena z synami "edificavit de novo istam ecclesiam - - - et ad finem usque complevit"¹⁰, a według inskrypcji jej syna Stefana II Urosza Milutina, to on właśnie "edificavit hanc ecclesiam - - - a fundamentis usque ad finem"¹¹. Urosz prawdopodobnie dokończył jedynie dzieła rozpoczętego jeszcze przez matkę i brata.

ści słowiańskich, t. 5, Wrocław 1975, s. 373 (ze starszą lit.), a ponadto: I. Jastrebov, O pravoslavnim srpskim starim i novim crkvama u staroj Zeti sadašnjem skadarskom okrugu, Glasnik Srpskog učenog društva, 48, 1880, s. 366 i n.; V. Marković, Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji, Sremski Karlovci 1920, s. 35-36; S.M. Stedimlja, Tragom popa Dukljanina, Zagreb 1941, s. 39-66; I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, t. 2, Split 1966, s. 522-527; A. Meksi, Kishat mesjetare të Shqipërisë së Mesme dhe Veriut (Średniowieczne budowle kościelne w Albanii środkowej i północnej), Monumentet, 1983, nr 2 (26), s. 82 i n. Zob. też pozycje cytowane niżej.

¹⁰ Inskrypcje te były wielokrotnie omawiane, zob. np. V. Korać, Sv. Sergije (Srđ) i Vakh na Bojani, Starinar, n.s., 12, 1961, s. 40-41. Por. też G. Subotić, Kraljica Jelena Anžijska - ktitor crkvenih spomenika u Primorju, Istorijски glasnik, 1958, nr 1-2, s. 131-148. Wbrew twierdzeniu V.J. Durića (w: Istorija srpskog naroda, t. 1, Beograd 1981, s. 405 i p. 37), jakoby obie inskrypcje znajdowały się w muzeum skadarskim, w rzeczywistości inskrypcja Heleny jest przechowywana w Muzeum Narodowym w Tiranie, a Milutina w tamtejszym Muzeum Archeologicznym, por. A. Meksi, Kishat mesjetare, s. 84 i p. 72.

¹¹ V. Korać, Sv. Sergije, s. 41.

Wobec braku badań archeologicznych trudno jest stwierdzić, czy ruiny bazyliki kryją jakieś wcześniejsze założenia i z jakiego czasu. Wnętrze założenia służyło u schyłku XIX w. miejscowej ludności katolickiej jako cmentarz, co niewątpliwie przyczyniło się do dużego zdewastowania obiektu¹². Nie wiele pomocne dla rozwikłania jego chronologii są dwa, zapewne wczesnośredniowieczne, znaleziska z wsi podklasztornej. Oba, tj. relief z motywem lwa i orła, jak również fragment łacińskiej inskrypcji nagrobnej, nie są bliżej datowane¹³. Nie jest też znany wzajemny związek obu zabytków, jak również ich stosunek do ruin klasztoru.

Dalsze wątpliwości, co do możliwości identyfikacji klasztoru nad Bojaną ze wzmiankowanym w Latopisie popa Dukljanina mauzoleum władców dukljańskich końca XI i początków XII w., wynikają z braku stosunkowo wczesnych przekazów o tym obiekcie. O klasztorze śś. Sergiusza i Bakchusa, którego początki bardzo późna legenda łączy już z dobą panowania cesarza Justyniana, praktycznie milczą źródła aż do przełomu XII i XIII w. Uchodząca dotąd za najstarszą pewną wzmiankę wiadomość z r. 1166 o tamtejszym opacie Piotrze (abbas sanctorum Sergii et Bachi) została zakwestionowana przez Antuna Mayera¹⁴. Pierwszym znanym z imienia opatem jest dopiero w rzeczywistości niejaki Paulus, występujący w źródłach w r. 1334, a z r. 1370 pochodzi pierwsza informa-

¹² T. Ippen, Stare crkvene ruševine u Albaniji, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 11, 1899, s. 17.

¹³ H. i H. Buschhausen, Die Marienkirche von Apollonia in Albanien. Byzantiner, Normannen und Serben im Kampf um die Via Egnatia, Wien 1976, s. 95-96. Autorzy skłonni są zaliczyć relief do wytworów mistrzów zachodnich, działających jednak pod wpływem sztuki bizantyjskiej X w.

¹⁴ Zob. niżej przyp. 23.

cja o benedyktyńskim charakterze klasztoru¹⁵. W tej sytuacji, za pierwszą bezpośrednią wskazówkę funkcjonowania klasztoru może uchodzić jedynie wzmianka u piszącego przed około r. 1215 Stefana Nemanjicia (Pierwszokoronowanego), który w biografii swego ojca wspominał "Rosaf grad rekomyi Skdr"¹⁶. Zdaniem bowiem Konstantina Jirečka, ta identyfikacja Skadaru z Rosafem (nazwa pozostająca niewątpliwie w łączności z syryjskim miastem Ruzaphata-Sergiopolis, gdzie poniósł śmierć męczeńską św. Sergiusz i gdzie pierwotnie znajdował się jego grób) powstała pod wpływem legendy o świętych Sergiuszu i Bakchusie, propagowanej przez mnichów z pobliskiego klasztoru nad Bojaną¹⁷. Nie jest niestety całkiem jasne, jakimi drogami legenda ta dotarła znad Bojany do oddalonego o kilkanaście km Skadaru i dlaczego właśnie ten ośrodek, a nie siedziba klasztoru zasłużył na miano Rosaf. Nie sposób wykluczyć, że pierwotna siedziba klasztoru znajdowała się właśnie w Skadarze, względnie, że tam funkcjonował jakiś kościół pod wezwaniem śś. Sergiusza i Bakchusa, co znacznie lepiej tłumaczyłoby przyczyny wykrystalizowania się nowej nazwy związanej z legendą o obu męczennikach.

¹⁵ Acta et diploma res Albaniae medige aetatis illustrantia, ed. Thallóczy, C. Jireček et E. Sufflay, t. 1, Vindobonae 1913, dok. nr 782; Vetera monumenta Slavorum Meridionalium, ed. A. Theiner, t. 1, Roma 1863 (reed. Osna-brück 1968), s. 266-267. O późniejszych dziejach: M. Spremić, Sveti Srd pod mletačkom vlašću (1396-1497), Zbornik Filozofskog fakulteta, t. 7, cz. 1, Beograd 1963, s. 295-311.

¹⁶ Žitije Simeona Nemanje od Stevana Prvovenčanoga, ed. V. Corović, w: Svetosavski zbornik, t. 2: Izvori, Beograd 1938, s. 31.

¹⁷ K. Jireček, Skutari und sein Gebiet im Mittelalter, w: Illyrisch-albanische Forschungen, t. 1, München-Leipzig 1916, s. 105; tenże, Hrišćanski elemenat u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja, w: Zbornik Konstantina Jirečka, t. 1, Beograd 1959, s. 497.

Pozostawiając na uboczu wszystkie te wątpliwości i zakładając, że klasztor taki w istocie istniał już w drugiej połowie XI w., musimy jednak pamiętać, że tereny nad Bojaną wyznaczały wschodnią rubież państwa dukljańskiego. Dopiero za Konstantyna Bodina, a więc w kilka lat po złożeniu w klasztorze szczątków Michała I, dzięki zdobyciu Skadaru i obszaru Polatu, państwo to rozszerzyło swe granice dalej na wschód opierając je na dolnym Drinie. Zważywszy położenie klasztoru na lewym (wschodnim) brzegu Bojany, nie jest wcale wykluczone, że dopiero wówczas znalazł się on w granicach państwa duklańskiego. Anna Komnena, mówiąc o zdobyciach Bodina, jakich dokonał on po około r. 1082, tylko anonimowo wspomina miasteczka (*καμπούλεις*) w sąsiedztwie Dalmacji, które przeszły w ręce serbskiego dynasty, niektóre ich nazwy - w tym również sam Skadar - znamy dopiero z bulli erekcyjnej dla metropolii w Barze (Antibari), wystawionej w r. 1089 przez antypapieża Klemensa III¹⁸. Po r. 1082 Skadar urósł do rangi jednego z rezydencjonalnych ośrodków państwa dukljańskiego, w którym to charakterze potwierdzają go źródła związane z pierwszą wyprawą krzyżową¹⁹.

Dodatkową jeszcze okolicznością, kwestionującą możliwość doszukiwania się w klasztorze nad Bojaną mauzoleum władców Duklji, są dzieje kościelne tego rejonu. Tereny nad Bojaną należały bowiem do niewątpliwej sfery wpływów metropolii kościelnej w Draczu, powiązanej z patriarchatem w Kon-

¹⁸ Annae Comnenae Porphyrogenitae Alexias, Lib. VII, cap. 8, rec. A. Reifferscheid, t. 1, Lipsiae 1884, s. 252. Bullę z r. 1089 wydał P. Kehr, Papsturkunden in Rom. Cz. 1, Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse, Jh. 1900, Heft 2, Göttingen 1900, s. 148-149.

¹⁹ Por. relację Rajmunda z Aguilers, w: Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia, ed. F. Rački, Zagrabiae 1877, s. 462-463 i relację Wilhelma z Tyru, tamże, s. 464.

stantynopolu. Metropolia dracka jeszcze bowiem około połowy XI w. zgłaszała swe pretensje do kilku biskupstw położonych znacznie dalej na zachód, w głębi państwa dukljańskiego²⁰. Natomiast niewiele późniejsze, bo z około r. 1060-1075, pretensje metropolii katolickiej w Splicie nie przekraczały rzeki Bojany²¹. Przed r. 1089 były to więc tereny przynależne jurysdykcyjnie do patriarchatu w Konstantynopolu. Już Konstantin Jireček, w formie zapisu imienia Rosaf, pod jaką Skadar zjawił się w biografii pióra Stefana Nemanjicia, dostrzegł wpływy greckojęzycznego tekstu legendy, zauważając, że w źródłach łacińskich nazwa ta występuje jako Ruzaphata²¹. Wątpić więc należy, czy legenda o św. Sergiuszu i Bakchusie osnuta wokół Skadaru miała jakikolwiek związek z benedyktynami. Tym bardziej wydaje się wysoce nieprawdopodobne, aby mogli tutaj znajdować stałe miejsce spoczynku przedstawiciele dynastii dukljańskiej, a więc państwa posiadającego ścisłe związki z łacińskim Zachodem i poszukującego oparcia wyłącznie w Kurii Rzymskiej.

Wszystkie te, podniesione wyżej, wątpliwości zdają się wskazywać, że autor Latopisu popa Dukljanina pisząc o klasztorze św. Sergiusza i Bakchusa, jako miejscu pochówku władców Duklji, musiał mieć na uwadze inny klasztor pod tym samym wezwaniem, lecz położony gdzieś w głębi kraju.

W granicach Duklji z przełomu XI i XII w. znajdujemy szereg kościołów i klasztorów noszących interesujące nas wezwanie, aczkolwiek - w wielu wypadkach - ich geneza nie jest całkowicie jasna:

²⁰ Tj. w stosunku do Baru, Ulcinja i Doclei, por. *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes par J. Darrouzès, Paris 1981, s. 330.*

²¹ Najdalej wysuniętymi na wschód biskupstwami, do których pretensję rościł Split, były Ulcinj i Swacz, por. J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina, t. 98, Parisii 1862, col. 466.*

1. Kościół "Sancti Sergii de Flumine" w Kotorze, dziś nie znany, a odnotowany w najstarszej księdze notarialnej miasta z około r. 1330²². Wspomniany uprzednio Antun Mayer wysunął - jak się wydaje - trafne przypuszczenie, że do tego ośrodka odnosi się wiadomość z r. 1166 o opacie Piotrze "od św. Sergiusza i Bakchusa". Argumentował on, że wszyscy trzej wymienieni w dokumencie z r. 1166 opaci reprezentowali właśnie klasztory kotorskie "spomenute već u prvoj notarskoj knjizi kotorskoj"²³.

2. Ruiny kaplicy św. Sergiusza i Bakchusa w pobliżu Stonu²⁴.

3. Romański kościółek św. Sergiusza na wyspie Koločep koło Dubrownika²⁵.

²² A. Mayer, *Kotorski spomenici*. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335, Zagreb 1951, s. 47. Zob. też I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, t. 2: *Benediktinci u Dalmaciji*, Split 1964, s. 506-507. Być może tego właśnie klasztoru dotyczy wzmianka w dok. papieża Urbana V z r. 1364, por. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 13, ed. M. Kostrenčić, E. Laszowski, Zagrabiae 1915, s. 407-408.

²³ A. Mayer, *Catarensia*, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 1, 1954, s. 102. Dotąd panowało przekonanie, że wzmianka z r. 1166 odnosi się do opata klasztoru nad Bojaną (ostatnio tak jeszcze A. Meksi, *Kishat mesjetare*, s. 82). Próba podważenia stanowiska Mayera przez I. Ostojicia (*Benediktinci*, t. 2, s. 523) nie została poparta przekonującymi przesłankami. Bezimiennego opata klasztoru kotorskiego św. Sergiusza i Bakchusa mieli zapewne również na uwadze falsyfikatory dokumentów Konstantyna Bodina z r. 1100 i jego syna Jerzego z r. 1115 (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 1, ed. M. Kostrenčić, Zagreb 1967, nr 174; t. 2 (ed. T. Smičiklas, *Zagrabiae* 1904), nr 24.

²⁴ K. Jireček, *Hrišćanski elemenat*, s. 496.

²⁵ V. Lisičar, *Koločep nekad i sada*, Dubrovnik 1932, s. 103; *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split 1928, s. 73.

4. Blżej dziś nie znany kościół śś. Sergiusza i Bakchusa w samym Dubrowniku, znajdujący się w sąsiedztwie kościoła NPMarii²⁶.

5. Kościół pod wezwaniem św. Sergiusza oraz św. Mikołaja i św. Dymitra koło Tivatu (stanowisko Durdevo brdo) nad Boką Kotorską. Wezwanie to występuje na łacińskiej inskrypcji fundacyjnej diakona Albelinusa, którą Jovan Kovačević - jak i cały kościół - datuje na połowę IX w.²⁷.

6. Ruiny kościółka św. Sergiusza koło Prevlaki (stanowisko Slijepčevo brdo), w sąsiedztwie wsi Brda²⁸.

7. Blżej nie znany kościół św. Sergiusza na terenie dzisiejszej wsi Dabezići (na południowy-wschód od Baru), gdzie funkcjonowanie opactwa benedyktyńskiego poświadczają dopiero źródła z r. 1610²⁹.

8. Kościół śś. Sergiusza i Bakchusa w Barze, o którym jednak nic bliższego nie wiadomo³⁰. Na możliwość istnienia

²⁶ M. Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935, s. 17, 154; R. Grujić, *Sv. Sava i mošti sv. Srđa i Vaha*, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, 15-16, 1936, s. 357; S.M. Stedimlija, *Tragom popa Dukljanina*, s. 42; I. Ostojić, *Benediktinci*, t. 2, s. 420 (mapa) ale zob. też negatywne stanowisko na s. 473.

²⁷ V. Korać, *Spomenici srednjovekovne arhitekture u Boki Kotorskoj*, *Spomenik CIII*, *Odeljenje društvenih nauka*, n.s., 5, Beograd 1953, s. 118-119; J. Kovačević, *Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II*, tamże, CV, *Odelj. dr. nauka*, n.s., 7, 1956, s. 8-9 (nr 12), s. 11; tenże, w: *Istorija Crne Gore*, t. 1, Titograd 1967, s. 309, 328, 439.

²⁸ I. Crnogorčević, *Miholjski zbor u Boki Kotorskoj*, *Starinar*, 10, 1893, nr 2, s. 49; J. Jireček, *Hrišćanski elemenat*, s. 496; V.R. Petković, *Pregled crkvenih spomenika kroz povesticu srpskog naroda*, Beograd 1950, s. 48.

²⁹ F. Rački, *Izveštaj barskog nadbiskupa Marina Bicija o svojem putovanju godine 1610. po Arbanskoj i Staroj Srbiji*, *Starine Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, 20, 1899, s. 66; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, t. 2, s. 520.

³⁰ R. Grujić, *Sv. Sava*, s. 357 (bez podania źródła informacji) i za nim V.R. Petković. *Pregled crkvenih spomenika*, s. 17.

takiego kościoła zdaje się wskazywać święto św. Sergiusza i Bakchusa, wymienione jako jedno z ważniejszych na obszarze metropolii barskiej, w bulli fundacyjnej z r. 1089³¹. Nie jest niestety również wiadome, z którym spośród licznych obiektów znanych w Barze z inwentaryzacji Durde Boškovicia można połączyć to wezwanie.

9. Kościół św. Sergiusza i Bakchusa we wsi Podi (na północny-wschód od Hercegnovi). Późna legenda zalicza go do fundacji króla bośniackiego Tvrtka I, a jedna z inskrypcji łączy nawet jego fundację z VIII w. Vojislav Durić, odrzucając wszystkie legendy, łączy go natomiast z dobą panowania Sandala Hranicia (1392-1435), doszukując się tu jego zadłużbiny³².

10. Kaplica św. Sergiusza na górze (412 m n.p.m.) zwanej dzisiaj Prijeko lub Srd (Sergiusz), na północnych krańcach Dubrownika, wzmiankowana w źródłach od XIII w., zniszczona w początkach XIX w.³³.

11. Bliżej nie znany dziś obiekt sakralny pod wezwaniem św. Sergiusza, którego śladem jest nazwa niewielkiej osady "Sv. Srgge", oznaczonej - wraz z kościołem - na mapie

³¹ P. Kehr, Papsturkunden, s. 149.

³² V. Durić, w: Istorija Crne Gore, t. 2, cz. 2, Titograd 1970, s. 453 i n. (ze starszą lit.); tenże. Mileševa i drinski tip crkve, Raška baština, 1, 1975, s. 18-19. O rzekomej inskrypcji cyrylicy (sic!), łączącej powstanie budowli z r. 760, zob. J. Kovačević, Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, s. 10; tenże, Etnička i društvena pripadnost ktitora u Duklji i Pomorju od kraja VIII do kraja XIII veka, Istoriski glasnik, 1955, nr 2, s. 117-118.

³³ K. Jireček, Hrišćanski elemenat, s. 496; I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, t. 2, s. 473.

austriackiej z r. 1883, na zachód od Budwy, w Grbalju³⁴.

12. Kościół św. Sergiusza i Bakchusa we wsi Pridvorje, na wschód od Cavtatu, w swej dzisiejszej formie wzniesiony w r. 1584³⁵. Nie wiadomo, czy wezwanie to przeszło ze starszego kościoła.

Dalmacja, ze stwierdzonymi tutaj co najmniej dwunastoma wezwaniami, stanowi w kręgach Kościoła zachodniego wyjątek, jeśli chodzi o kult św. Sergiusza i Bakchusa. Kult bowiem obu tych syryjskich męczenników z przełomu III i IV w. (w źródłach najczęściej skrótowo św. Sergiusz) zdobył sobie przede wszystkim popularność w kościele wschodnim³⁶.

³⁴ K. u. K. militär geographisches Institut, Cattaro, zone 36, col. XIX. Wobec dużej popularności w średniowiecznej Dalmacji imienia Sergiusz (zob. K. Jireček, Hrišćanski elemenat, s. 496-497; tenże, Romani u gradovima Dalmacija tokom srednjega veka, w: Zbornik Konstantina Jirečeka, t. 2, Beograd 1962, s. 201-202, 358), należy z dużą dozą krytycyzmu podchodzić do znanych nazw miejscowych: Srđani koło Duvna w Bośni i Hercegowinie, Srđevac koło Bijelo Polja (Czarnogóra), czy innych leżących w Bośni i Hercegowinie wsi: Srđevići koło Gacka, Donji i Gornji Srđevići koło Srbaca. Wydaje się bowiem wątpliwe, aby ich geneza pozostawała w związku z istniejącymi tam niegdyś kościołami lub cerkwiąmi pod wezwaniem św. Sergiusza. W miejscowościach tych, o ile znajdują się świątynie, to noszą one zupełnie inne wezwania, por. A. Benković, Katoličke župe Bosne i Hercegovine, U Dakovu 1966, s. 98, 100; Z. Kajmaković, Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1971, s. 13 i n.

³⁵ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji. Cerkve v Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975, s. 254.

³⁶ Por. M. Šufflay, Die Kirchengestände im vortürkischen Albanien. Die orthodoxe Durchbruchzone im katolischen Damme, w: Illyrisch-albanische Forschungen, t. 1, München-Leipzig 1916, s. 286 i n.; K. Jireček, Hrišćanski elemenat, s. 494 i n.; tenże, Romani u gradovima Dalmacije, s. 63; A. Foidebard, R. Mouterde, A propos de Saint Serge. Aviation et épigraphie, Analecta Bollandiana, 67, 1949, s. 109-116; J. Kovačević, w: Istorija Crne Gore, t. 1, Titograd 1967, s. 441; H. Fros, F. Sowa, Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny, Kraków 1982, s. 481-482.

I choć już w dobie karolińskiej przeniknął również na Zachód, pozostawał wyraźnie w cieniu innych. Z rozmieszczenia wezwań, koncentrujących się między Stonem a Bojaną, przy jednoczesnym ich braku poza tym obszarem, można mniemać, że był to kult rozwijający się głównie na obszarze metropolii kościelnej w Barze, obejmującej swą jurysdykcją znaczny obszar państwa dukljańskiego. Wobec braku śladu kultu na obszarze Macedonii, skąd znana jest zaledwie jedna cealkiew pod wezwaniem św. Sergiusza, nasuwa się przypuszczenie, że kult ten szerzył się w Dalmacji głównie za pośrednictwem południowych Włoch. Nie jest zapewne rzeczą przypadku koncentracja wezwań w rejonie Kotoru, gdyż właśnie tutejsze biskupstwo, poczynając od około 1025 r., pozostawało pod jurysdykcją włoskiego Bari.

Kult syryjskich męczenników - co wydaje się znamienne - nie rozwinął się szerzej w serbskim średniowiecznym kościele prawosławnym, pomimo że ich relikwie zostały w początkach XIII w. przywiezione przez Sawę Nemanjicia i on sam miał być pochowany wraz z nimi w Mileszewie, jak świadczy o tym jeden z kanonów ku czci św. Sawy, pióra któregoś z uczniów³⁷. Trudno bowiem za dowód rozwijającego się kultu uznać freski śś. Sergiusza i Bakchusa w kreacjach ściennego malarstwa monumentalnego Serbii z XIII-XVI w., gdyż sceny wielofigurowe zawierają zazwyczaj wyobrażenia większości wschodnich świętych i męczenników, nawet stosunkowo mało popularnych³⁸.

³⁷ Savin učenik, Služba prenosu moštiju svetoga Save, w: Srbljak. Službe, kanoni, akatisti, t. 1, Beograd 1970, s. 67 (pieśń 6). Por. też szerzej R. Grujić, Sv. Sava i mošti, s. 357 i n.

³⁸ Zebrał je V.R. Petković, Pregled crkvenih spomenika, s. 41 (Pustinja), 77, 82 (Gračanica), 94 (Dečani), 140 (Kalenić), 172 (Lesnovo), 192 (Mileševo), 198 (Morača), 207 (Staro Nagoričino), 212 (Sw. Nikita koło Skopje), 222 (Nikoljac), 252 (Peć), 274 (Ravanica), 288 (Rudenica), 307 (Sopćani), 317, 319 (Studenica). Por. też Z. Kajmaković, Zidno slikarstvo u Bosni, s. 353 (Dobrićevo).

Z wymienionych wyżej obiektów co najmniej cztery mogą pretendować do znanego Latopisowi popa Dukljanina mauzoleum władców dukljańskich. Kaplica w pobliżu Stonu (nr 2) mogła spełniać taką funkcję z racji sąsiedztwa głównego ośrodka Zahumlja. Na ścisły zaś związek Stonu z dynastami dukljańskimi, Michałem I lub Bodinem, wskazuje znany fresk donacyjny w tamtejszym kościele św. Michała³⁹. Za kościołem barbskim (nr 3) mógłby przemawiać charakter biskupi miasta i bliskie związki łączące już Michała I z pierwszym znanym biskupem Piotrem około r. 1077-1078. Rodzi się jednak zaraz pytanie dlaczego kościół, czy też klasztor św. Sergiusza i Bakchusa, a nie kościół katedralny Baru, stał się miejscem pochówku zasłużonych dynastów?

Dalszą uwagę należy głównie jednak skoncentrować na dwóch obiektach: kościele w Kotorze (nr 1) oraz kościele na terenie dzisiejszej wsi Dabezići (nr 7). Oba znajdowały się bowiem w miejscowościach (nr 1), lub rejonach (nr 7), gdzie - co najmniej w czasach panowania Michała I i jego ojca Stefana - znajdowały się rezydencje monarsze. Dobrze zorientowany w problematyce dziejów tego obszaru glosator kontynuacji Kroniki Jana Skylitzesa wymienił właśnie Kotor i Prapratnę (*ἐν Δεκατέροις καὶ Πραπαράτοις*)⁴⁰ w charakterze rezydencji Michała I. Rola Kotoru, jak można sądzić z relacji Latopisu, była jednak przejściowa i krótkotrwała.

W ten sposób pozostaje jedynie obiekt we wsi Dabezići. Wieś ta znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie Mrkovići, dawnej Prapratny, ośrodka wczesnośredniowiecznej żupy tej samej nazwy. Przekonujący wywód o związkach Prapratny z wsią,

³⁹ Świeżo na ten temat zob. M. Jurković, Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelješca, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, knj. 13, 1983, s. 180 i n. (ze starszą lit.).

⁴⁰ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, t. 3, Beograd 1966, s. 179.

Mrkovići, która występuje jeszcze na mapie z r. 1918 niedaleko źródeł rzeki Medurječ, dał już przed z górą stu laty Ljubomir Jovanović. Wskazywał on na rejon między Barem i Ulcinjem, gdzie źródła weneckie z XV w. wspominają obszar zwany "Proprat", "Propat", "Orati", zastąpiony później, od zamieszkującego te rejony plemienia czarnogórskiego, nazwą Mrkovići, która po raz pierwszy pojawia się w r. 1409⁴¹.

O dawnym znaczeniu i wysokiej randze okolic dzisiejszej wsi Dabezići świadczą znajdujące się ruiny aż pięciu starych, dotąd niestety nie badanych, budowli sakralnych, a ponadto nie zidentyfikowany dotąd kościół pod wezwaniem św. Andrzeja, którego jedna z kaplic - zgodnie z Latopisem popa Dukljanina - stanowiła miejsce spoczynku Stefana, ojca Michała I, rezydującego również w Prapratnie⁴². Fakty te świadczą o ciągłości tradycji nawarstwiających się wokół tej miejscowości. Durde Bošković nie wykluczał, że wezwanie św. Sergiusza może się odnosić do największej z zachowanych założeń na terenie wsi Dabezići, tj. do czworokątnej budowli z półokrągłą absydą na stanowisku "Glavica Čanticia"⁴³. Na ruinach, tej stosunkowo dużej, jak na okoliczności dalmatyńskie, budowli, której szerokość da się w przybliżeniu okre-

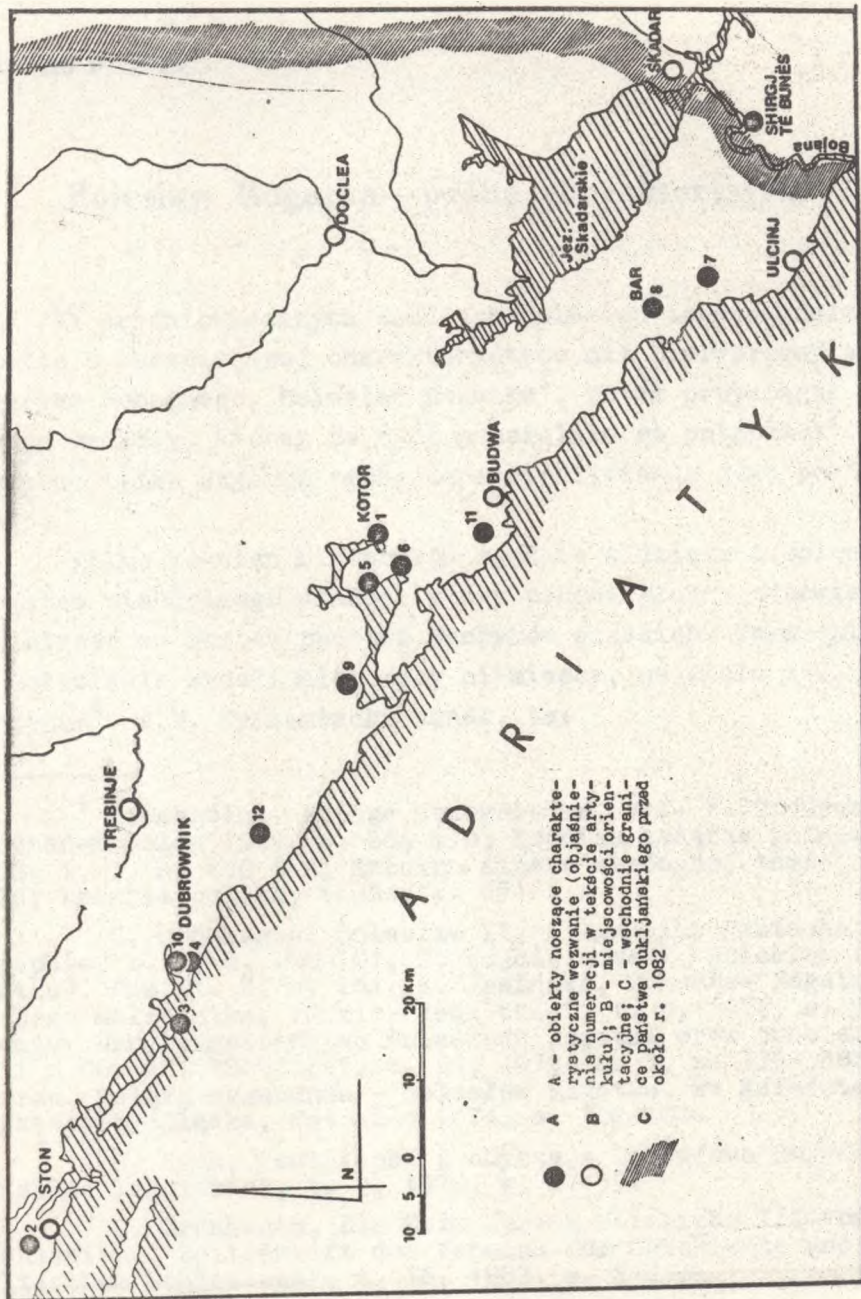
⁴¹ Lj. Jovanović, Dukljaninova Prapratna, Starinar, 1, 1884, nr 2, s. 69-71. Por. też N. Vukčević, Osvrt na neka pitanja iz istorije Crne Gore, Beograd 1981, s. 12-13. Niepublikowane dotąd źródła weneckie, potwierdzające w całej rozciągłości koncepcję Jovanovicia, cytuje I. Božić, Nemirno Pomorje XV veka, Beograd 1979, s. 157, 161, 228-229, 288, 290, 295, 309. Zapoznanie się z topografią tego rejonu było możliwe dzięki kopiom map przesłanych mi łaskawie przez profesora Relję Novakovicia z Belgradu.

⁴² "Mortuus est in Prapratna in curia sua. Filii autem eius fleverunt illum et sepelierunt in ecclesia sancti Andreae in capella sua", Letopis popa Dukljanina, cap. 38, s. 354. Inwentaryzacji budowli sakralnych w tym rejonie dokonał D. Bošković, Stari Bar, Beograd 1962, s. 192 i n.

⁴³ D. Bošković, Stari Bar, s. 192-193.

ścić na około 6 m, wzniesiono później znacznie mniejszy kościółek.

Oczywiście ostatnie słowo w kwestii identyfikacji tej budowli z mauzoleum władców dukljańskich . należeć musi do archeologów, tym niemniej wiele zdaje się wskazywać na rejon dawnej Prapratny, a dzisiejszej wsi Dabezići, jako jednego z ważnych ośrodków państwa dukljańskiego.

Rozmieszczenie wzwań śś. Sergiusza i Bakchusa na obszarze państwa dukljańskiego